

Egy megíratlan korszak megszövegezése

Képzeld el a nullpontot, matematikai formulában az origót. Irányvektorok esetében – és ilyenből azért akad néhány, messze túl a természettudományokat oktató intézmények falain kívül is – az origótól elmozdulhatunk negatív és pozitív irányba. Tekintsük az irányvektorunk vízszintesét az idő vonalának, mert pontosan így járt el Kerékgyártó István *A rendszerváltó* című, frissen megjelent regénye esetében. Számára a kiindulópont az 1990-es év, a rendszerváltás éve, a szocializmusnak nevezett korszak magyarországi lezáródása, amelyet a többpárti parlamenti demokrácia váltott fel. Közhelyek, ahogyan matematikai értelemben az origó is az. Mégis: valahonnan el kell indulni. Nem politikai regény született, hanem a politikáról szóló. A politika anatómiája érdekli az írókat, aminek bemutatásához remek felszín biztosít a rendszerváltás korszaka. A felszín sem csak feccs, és a mély sem hallgat.

A regény idővonalára a rendszerváltás évétől indul, ami nem pusztán azt jelzi, hogy in medias res indítja cselekményét a szerző, hanem azt is, hogy a nagypróza szempontjából az idő szerepe kitüntetett. A huszadik és a huszonegyedik század regényeit alapul véve ebben nem volna semmi meglepő, de Kerékgyártó nem egészen ebbe a hagyományba lép bele. Számára az idő nem válik szubjektív, cseppfolyóssá, megfoghatatlanná vagy térfogatát elvesztővé. Linearitását felmondóvá igen, ám ez a tény soha nem kérdőjelezi meg, hogy az idővonalon hol kell elhelyeznünk a regény mozaikszzerű történeteit. Hagyományos értelemben az idő nem veszti el jelentését, sem a jelentőségét ebben a prózában. Mindig pontosan tudjuk, mi történt „előtte” és „utána”, ahogyan azt is: mi a rendszerváltáskor. A szöveg dinamikáját egyéb eljárások mellett az időben való ugrámozás teremti meg. Hol az 1980-as, hol a 2000-es, hol az 1990-

Kerékgyártó István:

A rendszerváltó

Kalligram, Budapest, 2017

es évek derekán találjuk magunkat. Ez az elbeszéléstechnika bizonyos értelemben filmszerűvé teszi *A rendszerváltót*. Úgy tetszik, a regénybeli rövid jelenetek sűrű vágások eljárását imitálják. A regény időkezelését nem lehet mechanikusnak tekinteni, még akkor sem, ha egyes szövegrészekben belül az a faliórák kérlelhetetlenségével lineárisan halad és telik. Ez a csupán látszólagos ellentmondás is azt sejteti, hogy az idő és annak írói használata a regény egyik szervezőelve.

Kerékgyártó nem először ruhazza fel kitüntetett fontossággal a párbeszédet prózájában. A 2010-es évek elején és derekán megjelent *Rükverc* és *Hurok* című kötetek is ezt támasztják alá. Magyarázatra vár, miért teszi a regényszöveg domináns részévé a dialógust, ami abban a terjedelemben és mennyiségben, ahogyan az új regényben található, nem magától értetődő. Az elbeszélés megformáltsága ilyen módon a film és a színház irányába mutat, szoros korrelációban a rövid jelenetelés már korábban említett mozgóképes megoldásával. Az író mintha túl sokat bízna a párbeszédre, és nem világos, mennyire tudatos döntés ez részéről. Előállhat az a helyzet, hogy egy jól jelenetező íróval van dolgunk, és számára ebből következően mi sem természetesebb, mint szereplőinek állandó beszélgetése. A kedvelt és bejáratott eljárás azonban egyensúlygondokat okozhat a szövegben éppen azért, mert a különböző típusú textusok aránya megbomlik. Úgy hiszem, ebben a megközelítésben a párbeszéd primátusa nem tudatos alkotói döntés, egyszerűen „elviszi” a szöveg az írókat. (Az anyag eluralkodik az alkotón.)

Nincs kizárva ennek az ellenkezője sem. A megváltozott olvasói befogadásra reflektálhat az alkalmazott írásmód. Vagyis a párbeszéd felülreprezentáltsága a huszadik század végének és a huszonegyedik elejének kulturális szocializációjára adott – érthető – válasz, amely számol a megváltozott olvasói szokásokkal, és ezzel összefüggésben azzal a ténnyel, hogy a film legalább részben átalakította a befogadást, és annak mechanizmusát. A párbeszéd és egyéb szövegrészek egymáshoz való viszonyának kérdéskörét tovább árnyalja, hogy az író az új regény kapcsán egy vele készített interjúban kitért arra, miszerint a kötet szerkesztője jelentős terjedelmű esszéisztikus szövegrész elhagyására tett javaslatot, amelyet az alkotó elfogadott. Ez a döntés is kihatással lehetett a különböző típusú szövegek egymáshoz mért terjedelmének különbözőségére. Ugyanakkor az is felvethető, hogy egy kéziratból nem kizárólag húzni lehet, hanem adott esetben – a vázolt eset talán éppen ilyen – hozzáírni, kiegészíteni. Különösen akkor, ha bizonyos szövegrészek elhagyása textuális arányproblémák okozójává válik.

Általánosságban nem szokás egy fikciós mű erényeként emlegetni annak (fél)dokumentarista jellegét. Szépirodalmi művek kapcsán a valósággal való megfeleltetést (vagy az arra irányuló igényt) használhatatlan és kerülendő vizsgálati szempontként tartjuk számon. Egyes művek kapcsán azonban nem feltétlenül érvényesíthető ez az univerzálisnak tűnő elemzési gyakorlat. Kerékgyártó István új regénye egy megíratlan kor megszövegezésére tett kísérlet, és ebből következően sokféle okból nem engedhetett a fikcionalitás csábításának. Legalábbis teljes mértékben biztosan nem.

A szerző nem kizárólag közletről látta a harmadik magyar köztársaság megszületését és működését, hanem belülről. Olyan helyzetből, amely kivételezettsége miatt ezt a nézőpontot egyedivé vagy majdnem egyedivé teszi. Egyfelől a rendszerváltás és az azt követő évek politikai elitje kis létszámú, zárt csoport alkotott. Másfelől ebből a majdnem kizárólag maskulin közösségből (a regény főszereplője a nemi arányok végzetes eltolódása miatt nem véletle-

nül rokonítja ezt a kasztot a maffiával) feltűnően hiányoznak az önértelmezés gesztusát és luxusát felvállaló személyiségek. Az olyanok pedig szinte teljesen, akik írói eszközökkel lennének képesek ennek a rejtett belső világnak a bemutatására. Az új elitben viszonylag nagy számban voltak jelen irodalmárok, és az is tény, hogy hamar kihullottak onnan. Mégsem lehettünk tanúi annak, hogy a politikának hátat fordító írók ezeknek az éveknek a közéleti történéseit alapanyagnak tekintették volna alkotói pályájuk egy későbbi szakaszában. Nyomait sem találjuk ennek. Kerékgyártó nagyrózájának tematikus újszerűsége ennek figyelembe vételével válik még érhetőbbé. *A rendszerváltó*-ban megalkotott regényvilág sok vonatkozásban magán hordozza a reprodukáltságot, ami a művészet egyik alapfeladatához, a *mimézishez* visz vissza bennünket. Radikálisabb regényírói célkitűzés ez, mint amennyire első ránézésre látszik.

A regény megírásának tétjét növeli, hogy a korábban említett, szépíróilag megíratlan kor ennek az országnak – közéleti értelemben – az elmúlt huszontöt éve. Ebben az értelemben a legszorosabban vett közelmúlt. Vagyis a mostani olvasók közül sokan kortársai és szemtanúi, bizonyos értelemben részesei annak az időnek, amelynek időhatárai nagyjából 1973 és 2018 között húzhatóak meg. (A regény cselekményidejének, és a 2018-as évszámnak még lesz jelentősége.) A befogadás szempontjából – az esztétikai kategóriák ebből a szempontból érintetlenek maradnak – mindez messzemenő következményekkel bír. A rendszerváltást (ideértve az azt megelőző és az azt követő éveket) fiatalon vagy felnőttként megélt olvasók személyes tudása egyszerre egyéni és közösségi referenciaként működik a befogadás során. Az olvasónak a korszakra vonatkozó ismeretanyaga aligha függetleníthető a recepciótól és annak minőségétől. A ma és a közelmúlt bemutatását magára vállaló regény esetében ez nem is történhet másként. Hatásmechanizmusokat ennyire testközelből ritkán látni.

Kerékgyártó István regénye a kifejezés elsőrendű és átvitt értelmében is olyan termék ajtóit nyitja meg, amelyekbe nem volt, mert nem is lehetett

bepillantásunk. A narrátor a bennfentesség státuszával rendelkezik, ami *A rendszerváltó* egészének meghatározó eleme. Az ő kalauzolásában járhatjuk végig azt a nyilvánosság elől rejtett világot, ami maga a politika tereuma. Egyfajta ironikus beavatási szertartásnak is felfogható, ahogyan Vidra Milán végigvezeti az olvasóit a számára ismerős, a kívülrőlők számára ismeretlen világon. Ezt a munkát nem képes elvégezni a legnívósabb újságírás sem, noha az elmúlt három évtizedben a tényfeltáró és oknyomozó riportok sokasága igyekezett a színpalak mögé látni. Nem is eredménytelenül. Az irodalom és ezen belül a regény pótolhatatlanságáról is szól a maga eszközeivel *A rendszerváltó*.

Szinte minden rétegében ironikus a regény. A címét csöppet sem lehet komolyan venni. Vidra Milán egy vidéki egyetem jogász végzettségű filozófia oktatóját ügyeskedése még attól sem tudja megmenteni – igaz, sok erőfeszítést nem pazarol erre –, hogy valamikor az 1980-as években beléptessék a pártba. Ilyen előélettel érkezik meg a politikai változások küszöbére. Bár a manifestum jellegű kijelentésektől okkal óvakodik a regény, a szöveg egészéből kiérezhető, hogy elbeszélője tökéletes illúziótlansággal tekint a rendszerváltásra. Nem volt a csodák éve („annus mirabilis”) 1990. A regény ábrázolta nézőpontból szemlélve biztosan nem. Világpolitikai fordulat hozta meg a kelet-közép-európai népek szabadságát. A magyar társadalom ezért semmit vagy alig valamit tett. Az ország ezt a politikai deficitet az elmúlt közel negyedszázadban sem tudta dolgozni. Nem csoda, mégis fájó hiány, hogy a történelmi változások során gyakran tapasztalt katartikus érzés Magyarországon 1990-ben elmaradt.

Elvi síkon közelítve, a regénynek ez a politikai-történelmi kiindulópontja, és ezzel szoros összefüggésben epikai talapzata is. Harmonizál ezzel Vidra Milán belső monológja, aki 1990-ben kérdezte magát: tett-e ő valamit a változásokért. „És be kellett látnia, hogy nem sokat.” Többé-kevésbé igaz ez az akkori teljes politikai garnitúrára. Az elbeszélővel történetek általánosítható tapasztalatokká válnak: a szerencsének és a véletlennek mindennél nagyobb

szerepe volt abban, ki vált a hirtelen létrejövő politikai elit részévé. Mind ez nem zárta ki az emberi felkészültséget és a rátermettséget, de nem is különösebben igényelte. Láttelet ez is. Egy kor kórképe.

A szerző sokat tud a rendszerváltás éveinek Magyarországról. Ne becsljük le ezt a tudásanyagot, különösen ne szépirodalmi értelemben. Olyan területre biztosított szabad bejárást Kerékgyártó főhőse, Vidra Milán, ahol eddig a kortárs magyar irodalom nem járt. Minisztériumok belső irodáiba, a kormány teniszpályájára, vidéki vadászatok vendégházaiba, polgármesteri irodákba, pártszékházak belső zugaiba, luxusbordélyházakba, amelyeket a politikusok előszeretettel látogatnak. Ez a próza és az általa megjelenített világ nem szorul rá az írói fantáziára. Mégsem az író fantáziaszegénysége érhető itt tetten. Az elmúlt évtizedek többszörösen lepárolt írói élményanyaga jól érzékelhetően tágas és dús. Ez a tény függeszti fel a fikció szükségességét vagy helyezi némileg megváltozott szerepkörbe. Személyek, karrierek, árulások, kudarcok, bukások, elvesztett befolyás, a politikai mentorok személyi változásainak abba a világába kalauzol el a regény, amelyről feltételezhetjük, hogy megírása során legfeljebb arra kellett ügyelni, hogy a beazonosítások ne legyenek sikeresek és semmiképpen sem egyértelműek. Tévéúton járnánk, ha kódfejtőként igyekeznénk megoldást találni arra, hogy egy regénybeli szereplő kivel azonosítható a közelmúlt és a jelen hazai politikai világából. Ebben az értelemben Kerékgyártó fikciója nagyon is fikció.

Ugyanakkor kár volna tagadni, hogy a regény lapjain megelevenedő történetek közül sok igen ismerős. Így a lendő golfpályának spanyolországi telket vásárló banki ügylet, a vadászházban részegen festményekre lövöldöző miniszteriális emberek esete, a kereskedelmi bankok élén ejtőernyősként landoló politikai kinevezettek karrierje és a teniszpályán bizalmasan beszélgető kormánypárti és ellenzéki pártprézntárok már-már idilli képe.

A rendszerváltás és vele a regény alap helyzetét is jelzi annak gyors felismerése, milyen ordító káderhiánnyal szembesültek ezekben az években és hónapokban a legkülönbözőbb politikai moz-

galmak. A jogász végzettségű, egyetemi oktató Vidra gyorsan ráérez, hogy képzettségével és intelligenciájával viszonylag könnyen tud érvényesülni az akkori politikai mezőnyben. Megcsapja a karrier és a pénzkeresés lehetősége. Megsejti, anyagilag összehasonlíthatatlanul jobb életet biztosíthat magának a politika zsoldjában, mint egyetemi oktatóként. (Ebben nem is tévedett.) Kerékgyártó alakjai kivétel nélkül ilyenek, ami a regényvilágon belül a rendszerváltás értelmezésének egyik leginkább borúlátó ábrázolása. Ha tetszik ez nekünk, ha nem.

A fentiekből következik, hogy a regény főszereplője nem lehet rendszerváltó. Legfeljebb számító, jó ütemérzékkel rendelkező figura, aki korábbi politikai mentorait különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül árulja el, ha számára ez taktikailag kifizetődő, és ha közéleti túlélése ezt kívánja tőle. Az ügyeskedő emberek panoptikuma táruul fel *A rendszerváltóból*. A cinikusoké, a meggyőződés nélkülieké, a pénzért megvehetőké, az anyagilag irányíthatóaké. Azoké, akik magas életszínvonaluk megtartásáért majdnem bármire hajlandóak. Vidra Milán – akinek neve egy *ragadozó* emlősállat, bizonyára nem egészen véletlenül – nem az elvesztett illúziói miatt bánkódik, mert illúziótlanságát mint valami szellemimorális poggyászt a Kádár-korból hozta magával. Nem csapja be, és nem áltatja magát töprengései közben. Ha másal nem is, magával őszinte: „Politikai nézetet nem könnyű váltani, tűnődik Vidra [...] Feltételezem, mert nekem még nem volt ilyen, nekem csak élet-szemléletem van. De ez nem politikai elkötelezettség, amelyért az ember harcol, ha kell, börtönbe megy vagy meghal érte. Ezért is volt könnyű a rendszerváltás. Soha nem hittem azoknak, ezért nem is tagadhattam meg őket.”

Ha a társadalmi panoráma kifejezés nem is illik Kerékgyártó regényére, a politikai világé mindenképpen. Mint-hogy a frissen megjelent nagypróza célkitűzése ez utóbbi, ezt a törekvését sikeresnek tekinthetjük. A panoptikum kifejezést is ebben az értelemben használtam korábban. Finom írói leleményeknek sincs híján az új munka, amelyek az életmű más darabjai felé mutatnak. „Vidra Milán nagyapja, Trüffel Milán,

akinek keresztnevét köszönhettem, a budai Tabán egy polgárcsaládjából származott” – olvasható *A rendszerváltó*ban, amellyel azonnal kapcsolatot terem az író egy korábbi regényével (regénycímével) és annak főszereplőjével: *Trüffel Milánnal*. A makulátlan életúttal a leg-



csekélyebb mértékben sem rendelkező nagypapa emlékiratait olvassa az unoka, és saját énképe szerves részének tekint a kalandor Trüffel Milán életszeretét és „élvezetek iránti vonzalmát”. A regényvilágokon belüli és azon kívüli játék (mindkét regény szerzője Kerékgyártó István) a művészi játékoság és variabilitás irányába mutat, miközben egy romlott személyiség családi genezisének egyfajta megoldó-kulcsát is megvillantja az író. Trüffel mellett felbukkan a regényben – szintén csak egy villanás erejéig – a *Rükverc* főszereplője, a hajléktalanként egzisztáló Vidra Zsolt, az unokatestvér, aki pénzt kér kölcsön a nagyhatalmú rokontól. A politikus a *Rükverc* világának magatartásmintáit másolva harmincezer forintot ad a nyomorgó rokonnak, mert tudja, ekkora összeg visszafizetésére soha nem lesz képes a talajt vesztett ember. A „fent” és a „lent”, a gazdagság és a vele szemben álló kiszolgáltatottság, a szó metaforikus értelmében vett úr-szolga viszony ennél a gesztusnál aligha lehet plasztikusabb. Ezek a szövegrészek remekül épülnek be az új regény szövevébe, és ha nem is döntő módon, mégis a jelentésgazdagítás részeivé válnak.

Szembeszökő, mennyire prózai (neutrális) módon bánik az író a fejezetcímekkel. Mindannyiszor kizárólag az időben való elhelyezést szolgálják a szövegrészek címkézései, és mindannyiszor zárójelre szorítva: „(a rendszerváltás évében)”, „(4 és 2 évvel a rendszerváltás előtt)”, „(8 évvel a rendszerváltás után)”, „(23 évvel a rendszerváltás után)”. Két fejezetcím mégsem sorolható bele aggálytalanul a regény cselekményének idősorába, éppen azért, mert ezek a jövőben játszódnak. Ilyenek a rendszerváltás utáni 27. és 28. évről szóló fejezetek, amelyek kívül esnek a megírás idején. Okkal feltételezzük, hogy az író valamikor 2016 végén zárta le a kéziratot, így amikor a Vidrával 2017-ben és 2018-ban történetekről olvasunk, akkor megbomlik az addig természetesnek kezelt egység a megírás ideje és a regény cselekményvideje között. Mindennek azért van és lehet jelentősége, mert az elbeszélés eddig a pontig visszatekintő jellegű, és e két fejezet erejéig merészkedik a narráció olyan időegységbe, ami a jövővel azonosítható. A politikai kegyvesztett Vidrát előbb letartóztatják, majd előzetes letartóztatásba kerül, és egy vele kötött – kényszerű – alku értelmében rábírák, hogy hagyja el az országot. Büntetése még ennél is súlyosabb, mert a kontinensen sem maradhat. Laoszba utazik/menekül, ám az ottani háborítatlansága sem tart soká. Túl sokat tud ahhoz, hogy életben maradjon. Egy itthonról odaküldött ember végez vele.

Nehezen szabadulok attól a gondolattól, hogy a politikai leszámolás regénybeli megjelenítése túlmutat önmagán. Nem pusztán irodalmi és szűken véve a regény cselekménymenetéhez tartozó kérdés, hanem általánosságban a jövőre vonatkozó. A rendszerváltás előtt az Európa Kiadó egyik dalának refrénje hangzott így: „Ez egy igen, igen kemény, kemény világ. / Ez egy igen, igen, kemény, kemény világ.”

A helyzet azóta csak romlott. ■ ■ ■

■ **Bod Péter:** Gyulán született irodalomkritikus, a SZTE BTK-án végzett magyar-összehasonlító irodalomtudomány szakon. Jelenleg szellemi szabadfoglalkozású, az SZTE BTK doktori iskolájának hallgatója.